

Vstupní termíny II

1. Extense a intense. Podle Gottloba Frega se význam jazykových výrazů skládá ze dvou vzájemně spjatých složek, z odkazu a smyslu. V této knize nazýváme odkaz *extense*, smysl – *intense*.¹ Pro tento úzus existují určité precedenty. Například jedna učebnice logiky pro lingvisty konstatuje, že rozlišení *extense* / *intense* „se nyní používá zhruba stejně jako Fregovo ‚*Sinn*‘ a ‚*Bedeutung*‘“ (Allwood, Andersson a Dahl 1977, s. 126, pozn. 1). Lyons praví, že *intense* a *extense* jsou termíny „používané pro týž nebo aspoň podobný kontrast“ jako *mysl* a *odkaz* (1977, sv. 1, s. 174). Francouzská lingvistka Fuchsová připomíná explicitně Frega, když umísťuje „extensionální totožnost“ na úrovni odkazu a „intensionální totožnost“ na úrovni smyslu (Fuchs 1982, s. 16). V literární sémantice však tento terminologický pár způsobí jen zmatek, jestliže nebudeme dbát dvou varování. Za prvé, *intense* je velmi podobná v psané i v mluvené podobě *intenci*, což je termín označující zcela jiný pojem (Linsky 1983, xxi-xxiii; viz II.2 výše). Za druhé, v logické sémantice termín *intense* nebo *intensionální kontext* označuje složené syntaktické struktury, jako „Jan se domnívá, že Pavel je zrádce“, kde neplatí běžná pravidla logického kalkulu (Guenthner 1978, s. 46-47 podává jejich částečný výčet). To, co logikové nazývají intensionální sémantika, je obvykle logika takových kontextů (Pelc 1977; Kutschera 1979; van Benthem 1988).

Vcelku se sémantické shodují v tom, co je *extense*; většina definicí, podobně jako ta, která následuje, vyjadřují jen jinými slovy tradiční pojem: „Extense výrazu je

¹ Byl to Carnap (1947), kdo zavedl termín *intense* jako protějšek *extense*, a tak přetvořil starou logickou opozici *extense* (rozsah) / *komprehense* (obsah). V tradičním úzu, který byl kodifikován zejména logikou Port Royal, *extense* znamená množinu předmětů označených určitým výrazem, zatímco *komprehense* je souhrn vlastností těchto předmětů. Výrazy mohou být definovány buď rozsahem nebo obsahem (viz Frisch 1969). Rozsahem výrazu „lev“ je množina všech lvů; jeho definice obsahem bude vypadat jako heslo ve slovníku nebo encyklopedii: „Velká masožravá, hlavně noční kočka (*Felix leo*) žijící v otevřených nebo skalnatých oblastech Afriky a dříve hlavně v jižní Asii; má žlutohnědé tělo s chumáčovitým ocasem, samec má hustou načernalou nebo temně hnědou hřívu“ (Websterův slovník).

předmět nebo množina předmětů, k nimž výraz odkazuje, poukazuje nebo které naznačuje“ (Kirkham 1992, s. 4). Jinými slovy, *extense* je ta významová složka jazykového znaku, která orientuje znak směrem ke světu.² I když se *extensí* jazykový znak obrací ke světu, předměty světa ji nemohou popsat nebo zobrazit. Extensionální význam musí být vyjádřen v metajazyku, v nějakém normalizovaném zobrazujícím systému. Zápas moderní sémantiky s pojmem *extense* je zápas o konstrukci jazyků, které by označovaly *extense*, a pouze *extense*. Ideální extensionální jazyk by byl charakterizován přesnou korespondencí mezi entitami světa a jejich označeními. Je zřejmé, že přirozený jazyk nevykazuje tuto vlastnost. Ideálu extensionálního jazyka se přibližují některé umělé (nebo poloumělé) znakové systémy: taxonomické systémy - jako jsou označení vitamínů písmenami abecedy, botanická a zoologická terminologie, chemické formule, jakož i logické, matematické a programovací formalismy. Tato zobrazení jsou však vhodná jen pro speciální účely.³ Pro zobrazení extensionálního významu v běžném jazyce a v literatuře potřebujeme univerzální extensionální metajazyk. Každý čtenář a vykladač literatury je obeznámen s neformálními extensionálními zobrazeními, která poskytuje parafráze: vyjádření tématu, nástin obsahu, shrnutí příběhu, interpretace. Známe také občasné pokusy o vypracování přesnějšího, i když nutně dílčího extensionálního jazyka pro narativ (motivy Tomaševského, Proppovy funkce, Greimasovi aktanti). Pokračoval jsem tímto směrem, když jsem navrhl extensionální zobrazení motivů na dvou úrovních (viz VTI.2.1-2.2). Zároveň jsem však

² Tato formulace je blízká Dummetově parafrázi Frega: „Odkaz slova nebo výrazu je jeho sdružení s něčím ve světě – s něčím, co svým logickým typem odpovídá logické kategorii, do níž dané slovo přísluší“ (1973, s. 93; viz též Kempson 1977, s. 13).

³ Poznamenejme si tento výrok: „V mnoha jazycích, zejména v jazyku matematiky a fyziky, hrají roli pouze *extense*, takže pro ně dostačí extensionální sémantika“ (Kutschera 1976, s. vii).

zdůraznil, že první část této knihy se nevěnuje základním narativním jednotkám, nýbrž narativním makrostrukturám. Je to extensionální sémantika fikčních světů.

Mnohé důležité problémy extensionální sémantiky zůstávají nevyřešeny. Pojem *intense* je podstatně složitější, a proto nepřekvapuje, že je pojímán radikálně různými způsoby. Ponechávám stranou výše zmíněné intensionální kontexty a upozorùji pouze na dvě nedávná pojetí. První je Montagueova „gramatika“, podle níž jsou *intense* funkce od extensí k možným světùm (Montague 1974; viz též Tichý 1971, s. 278). Barbara Partee však poukázala na to, že tato koncepce není dostatečně jemná, aby mohla být přijata jako teorie intensionálního významu. Montagueovy funkce „zůstávají funkcemi v *extensionálním* smyslu“, protože možné světy jsou konec koncù extensionální množiny (1989, s. 119). Již dříve byl v Montagueově gramatice postižen další problematický rys: „Tato analýza *intense* učinila tento pojem v podstatě nezávislým na jazyku. Jak její oblast (možné světy), tak její hodnoty (předměty a pravdivostní hodnoty) jsou mimojazykové entity“ (Allwood, Andersson a Dahl 1977, s. 129). Intensionální sémantika „nezávislá na jazyku“ je bez užitku pro studium literárního významu, významu, který je nutně vyjádřen v určitém jazyku.

Druhá koncepce chápe intenzi určitého výrazu jako „informační obsah tohoto výrazu“ (Kirkham 1992, s. 8). V tomto pojetí *intense* odpovídá „lexikografickému významu“ a může být vyjádřena interpretujícími výrazy. Intensionální význam se tak stává „závislým na jazyku“.⁴ Ale ani toto pojetí neuspokojuje zcela potřeby literární

⁴ Ducrot a Todorov požadují závislost intenzí na jazyku, a proto jsou schopni spojit Fregovu a Saussurovu sémantiku: „Příbuznost opozice *mysl – odkaz* a saussurovské opozice *označující – označované* se stane zřejmou, jestliže uvážíme, že pro Fregu znalost smyslu výrazu je součástí znalosti jazyka (což neplatí pro znalost odkazu)“ (1972, 320). Grossmanův negativní argument potvrzuje, že intensionální význam je vázán na jazyk: jestliže „mysl...není jazykovou entitou“, pak „mysl jako entita neexistuje“ (1969, s. 156, 164). Jinými slovy, jestliže *intense* nejsou jazykové entity, pak nejsou žádné *intense*.

sémantiky, hlavně proto, že výrazy s jedním a týmž informačním obsahem se chápou jako „intensionálně ekvivalentní“, a proto navzájem záměnné: starý mládenec = neženatý muž, srdce = orgán pumpující krev, Walter Scott = autor *Waverley*.

Literární texty využívají ke svému prospěchu významové rozdíly mezi výrazy se stejným informačním obsahem. Dokazují tak prázdnotu pojmu intensionální ekvivalence (absolutní synonymity). Dokazují, že intence je nutně vázána k textuře, k formě (strukturaci) výrazu; intenci tvoří ty složky významu, které jazykový znak nabývá skrze texturu (VTI.2.3).⁵ Formálně řečeno, intence jsou funkce od extensí k texturám. Intensionální fikční sémantika váže rámec možných světů k textové teorii.

Rozhodující úloha intensionálního významu v literatuře se vysvětluje estetickými faktory. Extensionální význam je esteticky neutrální; teprve na úrovni intence je dosaženo esteticky účinného významu. Literatura (poezie) míří ve své sémantice směrem, který je protichůdný směřování vědy. Je to systém komunikace, který aktivizuje a maximálně využívá zdroje intensionality v jazyku.⁶ Literární vědci pěstují studium intensionálního významu již po dlouhou dobu, aniž si toho byli vědomi. Básnické figury a postupy, význam rýmů a zvukové organizace, anagramy a jiné skryté významy, „poezie gramatiky“, „sémantické gesto“, narativní způsoby, polopřímá řeč atd. – to všechno jsou intensionální jevy (viz Doležel 1990, zejména kap. 4, 5, 7). Avšak studium těchto jevů

⁵ V saussurovské tradici již Mathesius rozpoznal „vnitřní formu“ výrazu jako zdroj významu (1947, s. 177). Ve fregovském rámci byla závislost intencí na jazykové formě konstatována ruským logikem B. V. Birjukovem: „Smysl složitého výrazu je určen smyslem jeho částí a povahou pravidel, podle nichž je zformován; jeho smysl se mění, kdykoliv se mění smysl některé z částí. Jestliže uvážíme, že smysl každé části je určen jejím jazykovým charakterem a že pravidla, podle nichž se výraz skládá jsou stanovena v gramatické struktuře výrazu, pak se stává zřejmé, že smysl výrazu je určen prostředky jazyka a pouze těmito prostředky“ (1964, 62). Ani Mathesius ani Birjukov však nepostřehli spojitost mezi fregovskou a saussurovskou sémantikou.

⁶ Tento princip básnického jazyka vyjádřila v obecných termínech Julie Kristevová: „Praxe literatury spočívá ve zkoumání a objevování možností jazyka;...je to dynamická síla, která proráží setrvačnost jazykových zvyků a nabízí lingvistovi jedinečnou příležitost studovat *vynořeni* významotvornosti znaků“ (1969, s. 117-118).

narází znovu a znovu na zdánlivě nepřekonatelnou heuristickou překážku: jak zobrazit intensionální význam? Protože intensionální význam je plně určen svou texturou, je ovlivněn jakoukoliv změnou textury; nedá se parafrázovat, proklouzává sítí interpretujících výrazů, ztrácí se v převyprávění. Parafráze nebo interpretace ničí intensionální význam tím, že ničí původní texturu. Jsme nakloněni přijmout Brooksovo „kacířství parafráze“ (Brooks 1947), načež nám zbývá jen velmi chmurný výhled: intensionální význam textu nemůže být sdělen jinak než opakováním tohoto textu.⁷

Další výklad má prokázat, že závislost intensionálního významu na textuře nás neodsuzuje ani ke „kacířství parafráze“ (tj. k redukci intensí na extense), ani k heuristické slepé uličce. Je třeba hledat cestu k *nepřímému* studiu intensí skrze pozorovatelnou, rozboru přístupnou strukturaci textury. Výmluvným vodítkem jsou „popisná“ slova a slovní spojení, která vyjevují svůj intensionální význam skrze složky, z nichž se skládají: *pekař, obývací pokoj, Šumava, jitřenka, večernice* atd. Intense složitějších jazykových forem, zejména vět, jsou určeny akumulací, tj. tím, že vyvodíme intense jednotek vyššího řádu z intensí složek nižšího řádu (viz Dummett 1973, s. 152-153). Důležitost akumulace pro intensionální sémantiku nelze dosti zdůraznit. Stejně silně je však třeba zdůraznit, že významová akumulace není, jak již rozpoznali Husserl a Mukařovský, pouhé sčítání (viz Steiner a Steiner 1979, s. 60-65), nýbrž že vytváří „emergentní“ význam tím, že totalizuje lineární složky (Doležel 1990, s. 156, 158). Tvorba intensionálního významu textu je

⁷ Tvrzení o „nemožnosti“ překladu spočívá právě na tomto předpokladu. Paradox, že překlad je „nemožný“, ale zároveň čile praktikovaný, lze rozřešit pouze tím, že přijmeme fakt, že překlad nemůže vyjadřovat a nevyjadřuje přesně intensionální význam originálu; snaží se pouze o maximální přiblížení. Překladatel literárního (básnického) textu dosahuje tohoto cíle tím, že používá různé strategie substituce. Překlad jako komunikační činnost není převod intensionálního významu z jednoho jazyka do druhého, nýbrž je to prvotní forma literární transdukce (viz Ep.2).

globální, makrostrukturální proces, analogický globalizující organizaci jeho fikčního světa.

2. Intensionální funkce. Fikční světy, jak byly představeny v první části této knihy, jsou extensionální entity. Jejich složky, podoby a struktury nejsou vázány na doslovné znění fikčního textu, nýbrž mohou být vyjádřeny parafrází, překladem původní textury do extensionálního zobrazení. Je však zřejmé, že autor konstruuje a čtenář rekonstruuje fikční světy skrze původní znění (texturu) fikčního textu, to jest jako jev intensionální. Formálně je intensionální strukturace světa vyjádřena pojmem intensionální funkce. Její definice vyplývá z obecné definice intence: je to funkce od textury fikčního textu k fikčnímu světu.

Metoda nepřímé analýzy, navržená ve VTII.1, identifikuje intensionální funkce tím, že objevuje globální „morfologii“ textury, její formativní principy, její stylové pravidelnosti.⁸ Nyní můžeme definovat intensionální funkci konkrétněji: je to globální pravidelnost textury, která určuje strukturaci fikčního světa. Pravidelnosti textury vytvářejí intensionální strukturaci fikčních světů, která nejen doplňuje jejich strukturaci extensionální, ale je pro jejich sémantiku neméně důležitá. Vysvětlím tento faktor tvarování fikčních světů na jeho nejjednodušším případě, na dvouhodnotové intensionální funkci.

Jestliže spisovatel chce pojmenovat určitou fikční osobu, jazyk mu nabízí výběr mezi dvěma základními způsoby singulárního označení – vlastní jméno („Odysseus“), nebo jedinečný (individualizující) popis („král Ithaky“, „hrdina Odyssey“). Vlastní jméno

⁸ Globální pravidelnosti zpravidla operují v celém rozsahu textu. Existují však také stylově nehomogenní texty, zejména v moderní a postmoderní fikci. Takové texty sestávají z texturálních úseků, které jsou řízeny různými principy (jsou například vyprávěny v různých narativních způsobech). Tyto případy neznehodnocují naši metodu, nýbrž představují další výzvu: jak jsou nehomogenní úseky organizovány v celkovou texturu, a tím v globální intensionální význam?

označuje osobu rigidně (Pr.2.1; Ep.4), a tedy nezávisle na formě jména; jedinečný popis označuje nerigidně, a proto v závislosti na své slovní formě. Můžeme říci, že ve standardním užití mají vlastní jména nulovou intenci, zatímco jedinečné popisy mají intenci vyjádřenou svou proměnlivou slovní formou. Intense označení „král Ithaky“ je jiná než intense „hrdina Odyssey“. Jestliže spisovatel přiřazuje svým fikčním osobám dva zmíněné druhy singulární reference soustavným způsobem, jeví jeho textura pravidelnost v rozložení těchto způsobů pojmenování. Takový případ nalzáme v Defoeově *Robinsonu Crusoeovi*: vlastní jména jsou dána třem osobám jeho světa – „Robinson“, „Xury“ a „Pátek“ – zatímco všichni ostatní obyvatelé jsou pojmenováni pouze jedinečnými popisy – „můj otec“, „portugalský kapitán“, „vdova po anglickém kapitánovi“, „Pátkův otec“ apod.

Tato pravidelnost operuje jako intensionální funkce tímto způsobem. Jako extensionální entity mohou být osoby fikčního světa individualizovány a rozlišeny od sebe nějakými identifikujícími extensionálními výrazy, řekněme, písmenami malé abecedy. Jestliže je každá fikční osoba důsledně pojmenována jedním ze dvou druhů singulárního pojmenování, rozštěpí tato pravidelnost textury sestavu konatelů na dvě podmnožiny: jedna sestává z osob, které jsou pojmenovány rigidně (vlastním jménem), druhá se skládá z osob pojmenovaných nerigidně (jedinečným popisem). Funkce singulárního pojmenování tak promítá na množinu extensionální množinu intensionálně strukturovanou. Intensionální funkce „přenáší“ globální pravidelnost pojmenování z fikčního textu do fikčního světa, kterému tak určuje specifickou intensionální strukturu. Ve schématu 2 zobrazuji intensionální funkci singulárního pojmenování a její strukturující účinek na fikční svět *Robinsona Crusoea*. V intensionálně strukturovaném

světe vytváří trojice konatelů - hrdina a jeho dva otroci – svou vlastní oblast, odlišnou od oblastí zahrnující ostatní jednající osoby.

Schéma 2

Toto rozštěpení světa na dvě oblasti nám připomíná rozdělení mytologického světa na oblast přirozenou a nadpřirozenou (V.6.1). Mezi oběma případy je však zásadní rozdíl: dvojdómý charakter mytologického světa je dán změnou v rozložení aletických modalit, a proto je to strukturace extensionální, která přežívá parafrázi. Avšak strukturace zobrazená ve schématu 2 je intensionální. Dva logicky spjaté důvody nám umožňují tvrdit, že skrze intensionální funkci jsme dosáhli oblasti smyslu:

a) Tato strukturace je plně určena texturou fikčního textu. Kdyby pojmenování fikčních osob bylo řízeno jinou pravidelností, intensionální strukturace světa by byla jiná. Kdyby pravidelnost tohoto druhu neexistovala, kdyby v textu neoperovala intensionální funkce singulárního pojmenování, fikční svět by postrádal tuto strukturaci. Závislost struktury světa na formě textury je podstatou našeho pojmu intensionality.

b) Různé intensionální funkce předávají jednomu a témuž fikčnímu světu různé intensionální strukturace. Tato these obráží podstatný rys Fregeova smyslu: jeden odkaz může být sdružen s různými smysly, které „osvětlují“ různé stránky odkazu (Frege [1892] 1969, 42). Intensionální funkce nám tak poskytuje to, co jsme od ní očekávali: dává nám nepřímý, ale operační přístup do říše smyslu v jeho nejsložitějším a nejvýraznějším projevu, ve strukturaci fikčních světů.

Dvouhodnotová funkce je nejjednodušší forma přiřazení singulárních pojmenování. Jazyky však všeobecně nabízejí více než dva intensionálně rozdílné způsoby singulárního pojmenování: daná jména, příjmení, přezdívky, umělá jména, stálé

nebo měnící se jedinečné popisy atd. Složitou pravidelnost tohoto druhu můžeme pozorovat v *Procesu* Franze Kafky: jeho fikční postavy jsou důsledně jmenovány pouze příjmením („Block“ „slečna Bûrstnerová“), daným jménem („Lenka“), umělou zkratkou („K.“) nebo stálými jedinečnými popisy („ředitel“, „soudce“). Pravidelnost singulárního pojmenování v *Procesu* je tedy mnohohodnotová intensionální funkce; ta pořádá množinu obyvatel fikčního světa do koncentrických kruhů, jejichž středem je hlavní hrdina, jediná osoba jmenovaná zkratkou (podrobnosti této intensionální strukturace jsou dány v Doležel 1983). Schéma 3 je názorným zobrazením této intensionální strukturace.

Schéma 3

Extense a intense mohou a musí být rozlišeny v sémantické teorii, avšak zároveň je třeba zdůraznit, že v produkci literárního významu se doplňují. Extense jsou dostupné jedině skrze intense a, naopak, intense jsou zakotveny v extensích. Můžeme vyslovit dohad, že autor koncipuje fikční svět nejprve jako extensionální strukturu tím, že vymýšlí příběh, individualizuje jednající postavy v jejich vlastnostech a vztazích a umísťuje je do přírodního i lidského prostředí; poté píše text jedinečné textury, a tak dává svému světu intensionální tvar. Naproti tomu čtenářům, kteří vstupují do fikčního světa prostřednictvím textury, je předložena nejprve intensionální strukturace; teprve zpracováním informace nebo formalizovanou parafrází překládají texturu do extensionálního zobrazení a tak rekonstruují extensionální strukturu světa a jeho části – příběh, portréty postav, krajinné a lidské prostředí. Fikční makrosémantika sleduje čtenářskou rekonstrukci, a tak uplatňuje postupně tři analytické postupy: zaznamenává pravidelnosti textury; z těchto pravidelností vyvozuje intensionální strukturaci fikčního světa; nakonec rekonstruuje extensionální strukturaci světa pomocí určitého

extensionálního metajazyka (zejména parafráze). Struktura fikčního světa není množina oddělených úrovní, nýbrž sled transformací, jimiž se jedna úroveň přetváří v úroveň jinou.

Intensionální makrosémantika fikce je náročný projekt. Nevíme, kolik a jaké druhy intensionálních funkcí lze odhalit. Počnu práci na tomto projektu tím, že prozkoumám dvě funkce: *funkci ověření* (kap. VI) a *funkci nasycenosti* (kap. VII). Po přečtení těchto kapitol čtenář zajisté pochopí, že tyto dvě funkce jsou pro intensionální strukturaci světa zásadní: první z nich určuje, co ve fikčním světě existuje, druhá – jak hustě je fikční svět obydlen.